

DOI: 10.36719/2663-4619/58/72-76

Solmaz İsaq qızı Rzayeva
AMEA H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu
solmaz-isaq@mail.ru

HİDROLOJİ AMİLLƏRİN İNSAN SƏHHƏTİNƏ VƏ XƏSTƏLİKLƏRİN YAYILMASINA TƏSİRİ

Xülasə

Məqalədə hidroloji amillərin, ekocoğrafi mühitdə vəziyyəti şərh olunmaqla, bu şəraitin insanlarda xəstəliklərin yayılmasına təsiri araşdırılır. Bununla yanaşı ətraf mühitlə əlaqədar xəstəliklərin yaranması və yayılmasının tibbi-coğrafi şəraiti, insan səhhətinə və xəstəliklərin yayılmasında rolunun həm təbii, həm də antropogen təsirləri öyrənilir. Azərbaycanın geoloji quruluşu və relyef xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyinə görə rayonlarımızda səth sularının və içməli suyun tərkibinin müxtəlif maddələrdən təşkil olunmasının canlı orqanizmlərə təsiri şərh olunur. Suların tərkibində mis, sink, qurğuşun, stronsium, molibden, vanadium, nikel, manqan, gümüş, qalay və sirkonium kimi mikroelementlərin olduğu ərazilərdə müxtəlif xəstəliklərin olması, xüsusilə Böyük Qafqazın cənub zonasında, Aranda, Lənkəranda mədə-bağırsaq, zob, malyariya, diş kariyesi və s. bu kimi xəstəliklərin olması aşkar edilmişdir.

Açar sözlər: *hidrologiya, qeyri-infeksiyon xəstəliklər, ekocoğrafi mühit, yoluxucu xəstəlik, endemik zob, ekoloji geokimyəvi, ətraf mühit, tibbi-coğrafi şərait*

Impact of hydrological factors on human health and the spread of disease

Summary

In the article in addition to the description of the state of hydrological and geochemical factors, related to the ecogeographic environment, the influence of the ecological-chemical environment on the spread of public health was revealed. The analysis of the influence of the medical-geographical environment on the occurrence and spread of diseases was given.

Key words: *hydrology, non-infection diseases, eco-geographical condition, endemic gaiter, infectious diseases, ecology geochemical, environmental, medical geography condition*

Giriş

Tibbi coğrafiya elminin tərkib hissəsi sayılan ekocoğrafi sistemlərinin kompleks öyrənilməsi həm tibb, həm də coğrafiya elmlərinin birgə tədqiqat obyektləridir. İnsanın yaşadığı ətraf mühit daima dəyişikliyə məruz qalması ilə fərqlənir. Bu fərqlər sistemində insan orqanizmində baş verən dəyişilmələrin nəticəsində müxtəlif xəstəliklərin yaranma səbəblərindən sayılır. Bütün bu qanunauyğunluqları nəzərə alaraq tibbi coğrafiya elmində ekocoğrafi mühitin hərtərəfli, kompleks formada öyrənilməsinə səy göstərilir.

Təbii mühitdə insanın yaşaması üçün hava ilə yanaşı su da vacib amildir. Su böyük bioloji dövrənin ən mühüm komponentlərindən biri hesab olunur. Su həyat və sağlamlığın saxlanmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan orqanizmin ətraf mühitdən lazımi miqdarda keyfiyyətli su ilə təmin olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. İnsan orqanizmində xroniki su çatışmazlığı bəzi pozulmalara və xəstəliklərə səbəb olur. Gündəlik su və duz mübadiləsinin nizama salınması orqanizmi onlarla xəstəlikdən qoruya bilər.

Tədqiqat ərazisi. Məkan baxımından **Azərbaycan Respublikasında içməli su problemləri aparıcı mövzulardan biri kimi gündəmdədir. Bunun əsas səbəbi insanların həyat şərtlərinin artması, təbiətdə baş verən hadisələr, iri torpaq sahələrinin suvarılması, mineral gübrələrin sayəsində şoranlaşan ərazilərin təmizlənməsi və digər amillərə görə su problemi əsas xarakter daşıyır. Ölkəmizdə hidroloji mənbələrin qorunması, onlardan düzgün istifadə qaydalarının tətbiq edilməsi və qanunla necə tənzimlənməsi əsas məsələlərdən biri kimi aktual xarakter daşıyır.**

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan Respublikasında hidroloji amillərin insan səhhətinə və xəstəliklərin yayılmasına təsirini, iqtisadi rayonlar üzrə ekoloji vəziyyətinə görə daha çox fərqlənən inzibati rayonlarda xəstəliklərin lokalizasiyasına görə qiymətləndirilməsi göstəricilərinin müəyyən edilməsi, əhalinin maarifləndirilməsi tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edir.

Tədqiqatın şərh. Məlumdur ki, suyun keyfiyyətinin sağlamlığa təsiri çox böyükdür. Suyun tibbi-ekoloji qiymətləndirilməsi dünyanın əksər ölkələrində aparılır. İçməli su ilə insanın orqanizminə bəzi yoluxucu xəstəliklərin törədiciyələri düşə bilər. Bunlara vəba, qarın yatalağı, salmonellez, dizenteriya, amebiaz, tulyaremiya, leptospiroz, viruslu hepatit, poliomieliit və digər xəstəliklər aiddir. Bu xəstəliklər içməli suyun kanalizasiya və çirkab sularının (bu sulara, məsələn, 100-dən çox müxtəlif enteroviruslar olur) çirklənməsi ilə bağlıdır. Həmin xəstəliklər daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə və kənd yerlərində yayılmışdır. Şəhərlərdə

isə onların daha da çoxalması adətən su xəttlərinin zədələnməsi və içməli suyun saxlanması və verilməsi qaydaları pozulduğu zaman baş verir. Bu xəstəliklərin əksəriyyəti təbii ocaqlarla əlaqədardır. Onların arealı müəyyən landşaft tipi ilə bağlı olduğu halda digərlərinin ocaqları isti ölkələrlə əlaqədardır. Xüsusilə klassik vəba, şistosomoz, drakunkulyez xəstəlikləri buna misal ola bilər. İçməli suyun düzgün emalı, şəxsi və ictimai gigiyena qaydalarına riayət edilməsi ilə qeyd edilən xəstəliklərin profilaktikasını asanlıqla həll etmək olar. Əksər hallarda təbii müdafiə şəraiti pis olan karst və laylı süxurların (andezitobazalt, əhəng daşları) olduğu rayonlarda yeraltı sular da patogen mikroorqanizmlərlə çirklənmiş olur. Qeyd edilən xəstəliklərin (vəba, qarın yatalağı, viruslu hepatit və s.) əksəriyyəti su epidemiyası vasitəsilə geniş ərazilərə yayılır. İnsana xəstəlik törədiciləri nəinki içməli su, həm də sahil zonasında çirklənmiş dəniz suyu və dəniz məhsulları vasitəsilə keçə bilər (dəri xəstəliklərinin törədiciləri, burun-boğaz-qulaq orqanı xəstəlikləri, gözün selikli qişası və s.) [3].

Suyun çirklənməsi kimyəvi yolla da ola bilər. Belə tərkibli sudan istifadənin zərərli nəticələri həmin an və ya bir neçə il sonra büruzə verir. Həmçinin suyun dəfələrlə qızdırılması nəticəsində ərpən yaranması da sağlamlıq üçün zərərli. Böyrəklərdə daşın yığılmasında qəbul etdiyimiz suyun tərkibi də böyük rol oynayır. Keyfiyyətsiz su əvvəlcə böyrəklərə mənfi təsir edir. Xüsusilə su çox çox olduqda onu təmizləmədən içilməsi məsləhət deyil. Ətraf mühitin çirkləndirilməsi hesabına əmələ gələn ekoloji təhlükələrdən ən çox suyun çirkləndirilməsi ilə baş verir. Müəyyən edilmişdir ki, dünyada baş verən xəstəliklərin 80%-dən çoxu su vasitəsilə yayılır. Ətraf mühitə atılan kimyəvi birləşmələrin 80%-ə qədər müəyyən müddətdən sonra suya qarışır.

Məlumdur ki, suların çirklənməsinə antropogen amillərdə çox təsir göstərir. Suyun infeksiyalaşma mexanizmləri və amilləri müxtəlifdir. Zərərsizləşdirilməmiş və normadan artıq təmiz olmayan təsərrüfatla əlaqədar olan çirkab suları, infeksiya xəstəxanaların kanalizasiya suları, baytarlıq müəssisələrinin çirkab suları (ət kombinatlarında heyvanların kəsimi və onların dərilərinin emalı ilə əlaqədar) epidemioloji təhlükə təşkil edirlər. Yoluxucu xəstəlik törədicilərinin açıq su mənbələrinə düşməsi yağış suları, gəmilərin çirkab sularının tullantıları ilə mümkündür. Zərərsizləşdirilməmiş istehsalat və məişət çirkab sularının bu mənbələrə axıdılması nəticəsində su mənbələrinin mikrobioloji çirklənməsi səviyyəsi yüksək ola bilər. Su mənbələrinin böyük hissəsinin sanitariya vəziyyəti sənaye müəssisələrinin çirkab sularının axıdılmasının azaldılması sayəsində yaxşılaşır. İstifadəçilərə verilən içməli suyun keyfiyyəti yeraltı suların tələb olunan səviyyədə təmizlənməməsi üzündən pisləşir. Suyun kənar mikro floradan, o cümlədən xəstəlik törədicilərindən daxili təmizlənməsi prosesi suyun çirklənməsi hesabına xeyli ləng gedir. Əsas su təchizatı qurğularında baş verən qəzalar, çirkab sularının axması, yeraltı suların sızması, çirklənmiş suyun torpağın üst qatından su quyularına axması suyun çirklənməsini göstərən əlamətlərdir [6].

İnkişaf etmiş ölkələrdə içməli suya təmizlənməsi üçün ozon qazı istifadə edilir. Su təmiz və keyfiyyətli olur. Ölkəmizdə içməli suya su təmizləmə stansiyalarında xlor əlavə edilir. Belə suyu qaynatdıqda suyun tərkibindəki təbii mineral duzlar xlorla reaksiyaya girir, müxtəlif kimyəvi birləşmələr əmələ gətirir. İnsan belə suyu qəbul etdikdə su qana sorulur qara ciyər də toplanır və tədricən xərçəng xəstəliyinin yaranmasına səbəb olur.

Su qeyri-infeksiya xəstəliklərinin yayılmasında da mühüm rol oynayır. Suyun minerallaşmasının artması mədənin həzm olunmasını azaldır, ürəyə, damarlara, həzm orqanlarına təsir göstərir, iş qabiliyyətini aşağı salır, iştahı azaldır, xronik xəstəlikləri kəskinləşdirir, yoluxucu xəstəliklərə qarşı immuniteti zəiflədir. Suyun mineralaşmasının artması böyrəklərdə daşların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Suda duzların aşağı miqdarda olması anormal mineral mübadiləsinə, ürək-damar xəstəliklərinin, vegetativ-distoniyanın, mərkəzi sinir sisteminin xəstəliklərinin, qastritin yaranmasına səbəb olur. Suda flüorun miqdarının artması flüoroza ilə əlaqədar sümük toxumasının, sümüklərin və dişlərin sıxlığının azalmasına səbəb olur. Suda misin miqdarının artması böyrəklərin və qaraciyərin selikli qişasının zədələnməsinə; sulfatların işlədici təsir göstərməsinə; ciyərin mərkəzi sinir sisteminin zədələnməsinə, nitratların xronik nefritin, hepatitin inkişaf etməsinə, hamilə qadınların toksikozuna gətirib çıxarır. Suyun xlorlaşdırılması zamanı xlorun üzvi birləşmələri qastritlərə, anadangəlmə eybəcərliklərə səbəb olur, immun sistemə təsir edir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Respublikamızın ərazisində hidroloji amillərin insan səhhətinə və xəstəliklərin yayılmasında rolunun həm təbii, həm də antropogen təsirləri böyükdür. Azərbaycanın geoloji quruluşu və relyef xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyinə görə rayonlarımızda səth sularının və içməli suyun tərkibinin müxtəlif maddələrdən təşkil olunmasının canlı orqanizmlərə təsirini müşahidə etmək olar. Məsələn, Şəki, Oğuz, Lənkəran, Astara, Masallı, Yardımlı şəhərlərində içməli su kimi işlədilən təbii sülardan götürülmüş nümunələrinin tərkibində mis, sink, qurğuşun, stronsium, molibden, vanadium, nikel, manqan, gümüş, qalay və sirkonium kimi mikroelementlərin olması aşkar edilmişdir. Lakin bu mikroelementlərin heç birinin miqdarı klark səviyyəsinə belə çatıb bilmir [13].

Suların minerallaşma dərəcəsinin aşağı olduğu yerlərdə fluor (F) çatışmazlığı da müşahidə edilir və belə ərazilərdə yayılan diş kariyesi xəstəliyi də bununla əlaqələndirilir. Şəki, Oğuz, Qəbələ, Lənkəran, Astara və Masallı bölgələrində fluor çatışmazlığı xüsusilə kəskin hiss olunur. Bu bölgələrdən fluorun ümumi miqdarı 0,042-0,049% təşkil edir. Florun ərazi üçün alınan göstəricilərinin ümumdünya klarkı ilə müqayisəsi göstərir ki, canlı orqanizmlərin normal inkişafı üçün vacib olan bu elementin konsentrasiya klarkı 0,7-yə qədərdir. İnsan orqanizmində diş emalının möhkəmliyi, sümüklərin, dişlərin, saçın və dırnaqların inkişafı mühitindəki fluorun miqdarından asılıdır. İnsan orqanizmi üçün çox vacib olan fluorun əsas mənbəyi bilavasitə su hesab olunur. Landşaftdakı su mənbələrində isə fluorun optimal miqdarı 7-10 mq/l-dir. Böyük Qafqazın cənub yamacında fluorun konsentrasiyası mineral sular da daxil olmaqla 0,4-1,2 mq/l olub, Qəbələ bölgəsinin zəif minerallaşmış azotlu, qələvi Kəmərvan termal su mənbəyində Böyük Qafqaz ərazisi üçün maksimal səviyyəyə - 2,5-5,5mq/l təşkil edir. Florun qıt olduğu belə bölgələrdə diş kariyesinin qarşısını almaq üçün içməli suyun tərkibinə 10-12 mq/l qədər fluor qatılır (A.A.Perelman 1966) [9].

Zaqatala və Qax şəhərləri ilə yanaşı Böyük Qafqazın cənub yamacında yerləşən Şəki və Qəbələ şəhərləri də respublikamızda endemik zobun yayıldığı klassik bölgələr hesab olunur. Zob xəstəliyinin ağır formalarında inəklərdə südün azalması, qoyunlarda yununun tökülməsi, toyuqların yumurtadan kəsilməsi və s. kimi hallar müşahidə edilir.

Endemik zoba qarşı mübarizə aparmaq məqsədi ilə xörək duzuna KJ (kalium yodid) qatılır. Şəhərin müxtəlif yerlərindən götürülmüş torpaqların tərkibində təkcə kobaltın miqdarı isə regional fona nisbətən azacıq çoxdur. Lakin bu elementin də anomallıq əmsali 1,3 və 1,5 arasında dəyişməsinə, baxmayaraq onun qəbul edilmiş norma daxilində dəyişməsi torpağın bu elementlə çirklənmənin baş verdiyini söyləmək çətinidir. Aparılan tədqiqat nəticələri göstərir ki, Zaqatala kimyəvi cəhətdən çirkləndirilməmiş təmiz şəhərdir. Zaqatala Qax ekogeokimyəvi landşaft rayonunun ikinci şəhəri Qax hesab olunur. Burada gümüşün miqdarı fon səviyyəsindən yüksəkdir. Lakin, anomallıq əmsalının yüksək olmasına baxmayaraq gümüşün qeyri-toksiki element olduğunu nəzərə alsaq Qax şəhərini də ekoloji geokimyəvi cəhətdən təmiz şəhər hesab etmək olar [12].

Respublika ərazisində yeraltı suların potensial çirklənmə mənbələrinə səth suları ilə çirkləndiricilərin sulu horizontlara daxil ola biləcəyi müxtəlif sənaye və kənd təsərrüfatı tullantılarının atıldığı, toplandığı və anbarlarda və ya müəyyən ərazilərdə saxlanıldığı sahələr (şlamtoplayıcılar, kültökülən yerlər, doldurucu hovuzlar, hövzələr, süzülmə sahələri və s.), kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunan suvarılan (gübrələr və pestisidlərdən istifadə edilən) sahələr, həmçinin dağ-mədən işləri və geoloji-kəşfiyyat işlərinin və s. aparıldığı sahələr aid edilə bilər. Çirkləndiricilər öz mənşəyi və keyfiyyət göstəricilərinə görə məişət (təsərrüfat - fenol), sənaye (istehsalat), kənd təsərrüfatı və sənaye axınları kimi növlərə bölünür. Kimyəvi tərkib və növlərinə görə yeraltı suların çirklənməsi kimyəvi, bakterioloji, radioaktiv və istilik yolları ilə baş verir. Kimyəvi yolla çirklənmə öz təsirinə görə ən təhlükəlidir. Belə ki, o yeraltı sulara böyük məsafə və dərinliklərə nüfuz etməklə yanaşı, uzun müddət ərzində öz təsirini saxlayır. Radioaktiv elementlərlə çirklənmə onların təbii parçalanma xüsusiyyətlərindən asılı olaraq "müvəqqəti" hal təşkil edir. Yeraltı sularda nisbətən qısa çirklənmə xüsusiyyətinə patogen bakteriyalar və onların sanitar-bakterioloji göstəriciləri (məsələn, mədə-bağırsaq çöpləri) aid edilə bilər ki, onlarla da yeraltı suların müəyyən bakterioloji çirklənməsi qiymətləndirilir. Son illərdə aparılmış tədqiqatlar göstərmişdir ki, bakterioloji çirklənmə süxurların litoloji və suların kimyəvi tərkibindən, həmçinin həmin mühitin temperaturundan asılı olaraq 30-50-dən 250-300 gündək müddət ərzində yox olur.

Xəstəliklərin coğrafi yayılması insanların yaşayış mühitinin formalaşmasında həlledici rolə malik olan komponentlərin - iqlim, su, torpağın tərkibindən və insanların təbii mühitə təsirindən asılıdır. Bütün bunların yaranması daşqın baş verən ərazidə yaşayan insanlarda yoluxucu xəstəliklərin, malyariya, mədə-bağırsaq xəstəlikləri, qızdırma, ürəkbulanma kimi mənfi təsirlər göstərməklə yanaşı, həyəcədən və qorxudan şəkər xəstəliyinin, yüksək təzyiqin, stressin, ürək-damar, o cümlədən digər xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. Bu zaman göstərilən ərazidə xəstəliklərin daha çox yayıldığı sahələr əmələ gəlir. 100 ildə bir dəfə baş verən kəndə daşqınların baş verdiyi ərazilərdə yayılma xarakterli xəstəliklərə səbəb olur. Epidemiyə dövründə müəyyən ərazidə yaşayan əhali arasında xəstələnmə dövrü 2 gündən-20 günə kimi arta bilər. Bu da epidemik prosesin yayılma arealından və s. amillərdən asılıdır. Epidemik xəstəliklərin qeyri-adi yüksək səviyyədə inkişafı Kür-Araz ovalığı ərazisində təhlükəli yoluxucu xəstəliklərin əmələ gəlməsi və yayılması ilə nəticələnir. Bu isə tarixən çoxsaylı insan tələfatına səbəb olur. Həmin ərazi malyariya üçün təhlükəli zona hesab olunur. İqlim və daşqın amillərinin təsiri nəticəsində əsasən düzən ərazilərdə malyariyanın inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır.

Azərbaycan ərazisindəki iri şəhərlər, qəsəbələr və kəndlər adətən dağətəyi düzənliklərdə, çay terraslarında, çayların gətirmə konuslarının yuxarı hissələrində (yəni o yerlərdə ki, aerasiya zonasındakı

süxurlar yaxşı sukeçiricilik xüsusiyyətlərinə malikdir) salınmışdır. Başqa sözlə, həmin ərazilərdəki yeraltı sular çirklənmədən təbii mühafizə şəraitinə malik deyildirlər. Bir neçə iri şəhərləri - Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Naxçıvan və s. çıxmaq şərti ilə qalanların kanalizasiya və tullantı sularını təmizləyən sistemlərlə təmin edilməmişdir. Əksər yerlərdə tullantılar, xüsusilə kənd ətrafı sahələrə atılır. Qrunt sularının yer səthinə yaxın olduğu Lənkəran, Astara, Masallı, İmişli, Saatlı ərazilərində, Abşeron yarımadasında, Alazan-Əyriçay vadisində, Xudat-Xaçmaz zonasında və s. sahələrdə onların tullantı məişət suları ilə çirklənməsi qeydə alınmışdır.

Mineral gübrələrdən yeraltı sulara ən çox təhlükə yaradanı azotun (nitratlar, nitridlər, ammonium) birləşmələridir. Bu maddələr (birləşmələr) yeraltı sulara uzun müddət qalmaqla yaxşı miqrasiya edirlər. Onlarla bağlı dünya əhalisi arasında, Azərbaycan istisna olmamaq şərtlə, bir çox xəstəliklər - vərəsəliyin dəyişməsi (mutagen xüsusiyyətlər), uşaqların eybəcər (debil) doğulması (teragen xüsusiyyət), başqa sözlə genofondun pisləşməsi və s. baş verir. Fosforlu gübrələr də toksik hesab edirlər. Lakin fosforlu birləşmələrin yeraltı sulara hərəkəti (miqrasiyası) onların yüksək səviyyədə udulması və suda həll olunmayan birləşmələr yaratmaları ilə müəyyən edilir.

Yeraltı suları çirkləndirən mənbələrin ləğv edilməsi və bu suların keyfiyyətinin bərpa olunması çox böyük çətinliklərlə üzləşir. Ona görə də bütün səylər profilaktiki tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən yeraltı suları çirkləndirən potensial mənbələrin aşkar edilməsi və öyrənilməsi, proseslərin proqnozlaşdırılması daha vacib məsələdir. Bu da, yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq sənaye və kənd təsərrüfatı tullantı sularını, səth suları, atmosfer və torpaq qatını tam əhatə etməlidir.

Respublikamızın Kür çökəkliyi təbii vilayətində Kür və Araz çaylarının aşağı axınları daşqın hadisələrinin baş verməsinə görə xüsusi ilə fərqlənir. Daşqın hadisəsi respublikada əsasən əhalinin sağlamlığına, əhali məskunlaşmasına, yaşayış məntəqələrinə, nəqliyyat və kommunikasiya sistemlərinə, qismən sənaye sahələrinə, torpaq örtüyü və kənd təsərrüfatına zərər vurur. Daşqınlar ətraf ərazilərin su altında qalmasına, bataqlıqların, sututarların yaranmasına, kollektor-drenaj sistemlərinin dolmasına, yeraltı suların yer səthinə yaxınlaşmasına, antisanitar vəziyyətin yaranmasına səbəb olur. Göstərilən amillər Aşağı Kür çökəkliyində yaşayan insanların sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Bu ərazilər daşqın nəticəsində bəzi yoluxucu xəstəliklərin baş verməsi üçün təhlükəli sahələr hesab olunur.

Respublikamızda malyariya ilə mübarizəyə XX əsrin 20-ci illərində başlanılsa da, 50-ci illərin ortalarında malyariya ölkə ərazisində kütləvi yayılmış xəstəlik kimi qalmışdır. 1951-60-cı illərdə geniş miqyaslı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi, əhalinin bu tədbirlərdə fəal iştirakı, Kür çayı üzərində su anbarlarının yaradılması ilə çayda axım tənzimlənmiş, daşqınların qarşısı alınmış, suvarma irriqasiya sistemi yaxşılaşdırılmış, bataqlaşmış sahələr qurudulmuş və digər tədbirlər nəticəsində malyariya xəstəliyi azaldı. İnsanlar malyariya ağcaqanadlarının (anofeleslərin) sancması nəticəsində bu xəstəliyə tutulurlar və Azərbaycanın Kür-Araz ovalığında məskunlaşmış əhali ondan əziyyət çəkir.

Malyariya müalicə olunan xəstəlikdir. Malyariyanı aradan qaldırmaq üçün müxtəlif tibbi və digər profilaktika tədbirlərindən istifadə olunur. Ağcaqanadların yumurta qoya biləcəyi yerlərin, gölməçələrin məhv edilməsi, həmin ərazilərin qurudulması, ağcaqanad yumurtalarının məhv edilməsi məqsədilə Saatlı, Sabirabad, İmişli, Zərdab, Şirvan, Salyan, Neftçala rayonlarında daşqın baş verən ərazilərdəki sulara zərərvericilərə qarşı xüsusi tədbirlər görmək lazımdır [10].

Effektli profilaktika tədbirləri infeksiya xəstəliklərin qarşısını alaraq onların dinamikasına mühüm təsir göstərir. Çox təəssüf ki, bu problemi araşdırarkən Azərbaycanda daşqınların baş verdiyi ərazilərdə hazırda olan malyariya xəstəliyi və onların inzibati rayonlar üzrə statistikasi haqqında tam dəqiq məlumat verilmir. Səlahiyyətli tibb orqanlarında apardığımız sorğular nəticəsində belə məlum olur ki, Azərbaycanda malyariya xəstəliyi yox dərəcəsindədir. Bu fikirlə razılaşmaq bir qədər çətinidir. Çünki, daşqın və subasma olan ərazilərdə malyariyanın yayılması üçün əlverişli şərait olduğu halda, ona qarşı mübarizə tədbirləri görülmürsə, deməli, malyariya xəstəliyinə tutulan xəstələr hazırda da vardır. Lakin həmin xəstəliyə tutulanların qeydiyyatı aparılmır.

Kür-Araz ovalığında xəstəliklərdən üstünlük təşkil edən mədə-bağırsaq xəstəlikləridir. Qeyd olunan xəstəliklərin baş verməsinə səbəb Kür və Araz çaylarının tarixən suyunun təmizlənməməsi nəticəsində burada məskunlaşan insanlar çayların suyundan istifadə etdiyinə görə mədə-bağırsaq xəstəliyinə düçar olur. Son illərdə daşqınların baş verdiyi ərazidə yerləşən yaşayış məntəqələrindəki əhalini saf və təmizlənmiş su ilə təmin etmək üçün çoxsaylı təmizləyici su qurğuları inşa edilməsi nəticəsində mədə-bağırsaq xəstəliklərinin azalması müşahidə olunmuşdur. Digər xəstəliklərin yayılması haqqında daha ətraflı fikir yürütmək üçün göstərilən xəstəliklərin inzibati rayonlar üzrə yayılması haqda məlumatları əldə etmək üçün bir sıra maneələrlə rastlaşdıq. Yaxşı olardı ki, digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da bütün xəstəliklər inzibati rayonlar üzrə Statistika Komitəsi tərəfindən toplansın və açıq şəkildə çap olunsun.

Nəticə

Tibbi-ekoloji tədqiqatların aparılması yolu ilə əldə edilən nəticələr respublika ərazisində məskunlaşmış əhəlinin sağlamlığının mühafizəsində faydalı ola bilər. Respublikada suların tərkibində mis, sink, qurğuşun, stronsium, molibden, vanadium, nikel, manqan, gümüş, qalay və sirkonium kimi mikroelementlərin olduğu ərazilərdə müxtəlif xəstəliklərin olması, xüsusilə Böyük Qafqazın cənub zonasında, Aranda, Lənkəranda mədə-bağırsaq, zob, malyariya, diş kariyesi və s. bu kimi xəstəliklərin olması aşkar edilmişdir. Hidroloji amillərin xəstəliklərin yayılmasında rolunu azaltmaq üçün, su hövzələrinin ekoloji vəziyyətinin gərginliyini aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin genişləndirilməsinin vacibliyi tövsiyyə olunur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. 3 cildlik monoqrafiya. I cild. XII fəsil, 12.7.; 12.8. Landşaftların geokimyəvi xüsusiyyətləri. Bakı, 2014, səh. 415-420.
2. Алексеев В.А. Экологическая геохимия и окружающая среда. М., 1990, 142 с.
3. Əliyev F.Ş., Məmmədova M.A. Bakı şəhəri əhalisinin mövcud və gələcək su təchizatı mənbələri, onların ekoloji problemləri. "Çaşıoğlu", Bakı-2003.198 s.
4. Əliyev F.Ş. Azərbaycan Respublikasının yeraltı suları, ehtiyatlarından istifadə və geoeoloji problemləri. "Çaşıoğlu", Bakı, 2000. 326 s.
5. Əhmədov A.H., Rüstəmov Q.İ., Musayeva A.M., Sadıqov C.P. Böyük Qafqazın Cənub yamacında yerləşən şəhərlərin ekoloji-geokimyəvi xüsusiyyətləri. BDU-nun "Xəbərlər" i, Təbiət elmləri seriyası. № 3-2000.
6. Малхазова С.М., Королева Е.Г. Окружающая среда и здоровье человека. Изд. Географический факультет МГУ, Москва, 2011, с. 180.
7. Перельман А.И. Геохимия. Москва, 1989, 528 с.
8. Rzayeva S.İ. "Landshaft komponentlərinin keyfiyyətinin insan sağlamlığına təsiri". Azərbaycan Coğrafiya cəmiyyətinin əsərləri. XIII - cild. Bakı: 2008. səh. 204-208.
9. Rüstəmov Q.İ. Böyük Qafqazın cənub yamacı çaylarının hidrokimyəvi xüsusiyyətləri. H.Ə.Əliyevin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş "Təbiət və Cəmiyyət problemləri" mövzusunda keçirdiyi Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2012. 120-121 səh.
10. Rüstəmov Q.İ., Musayeva A.M. Böyük Qafqazın cənub yamacı landşaftlarının ekoloji-geokimyəvi şəraiti və onun insan sağlamlığına təsiri "Azərbaycan Respublikasında Demografik İnkişaf: Əhali məskunlaşmasının Perspektivləri və Regional problemləri" mövzusunda elmi konfransın materialları. Bakı, 2017. 249-262 səh.
11. Rüstəmov Q.İ. Rüstəmov A.M., Qurbanov T.S. Böyük Qafqazın Cənub yamağındakı əsas yaşayış məntəqələrindən keçən çay sularının kimyəvi tərkibi. "Fiziki Coğrafiya" kafedrasının 70 və «Hidrometeorologiya» kafedrasının 40 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika Elmi Konfransının materialları. Bakı-2013.
12. Rüstəmov Q.İ., Sultanov E.S., Rüstəmov A.M. Böyük Qafqazın Şimal-Şərq yamacı landşaftlarının geokimyəvi şəraitinin ekoloji qiymətləndirilməsi. AMEA-nın "Xəbərlər"i, Yer elmləri, N2,2012.
13. www.eco.gov.az
14. www.delta-search.com

Rəyçi: c.e.d. Z.Eminov

Göndərilib: 21.09.2020

Qəbul edilib: 23.09.2020